

CERKEV V SEDANJEM SVETU

4

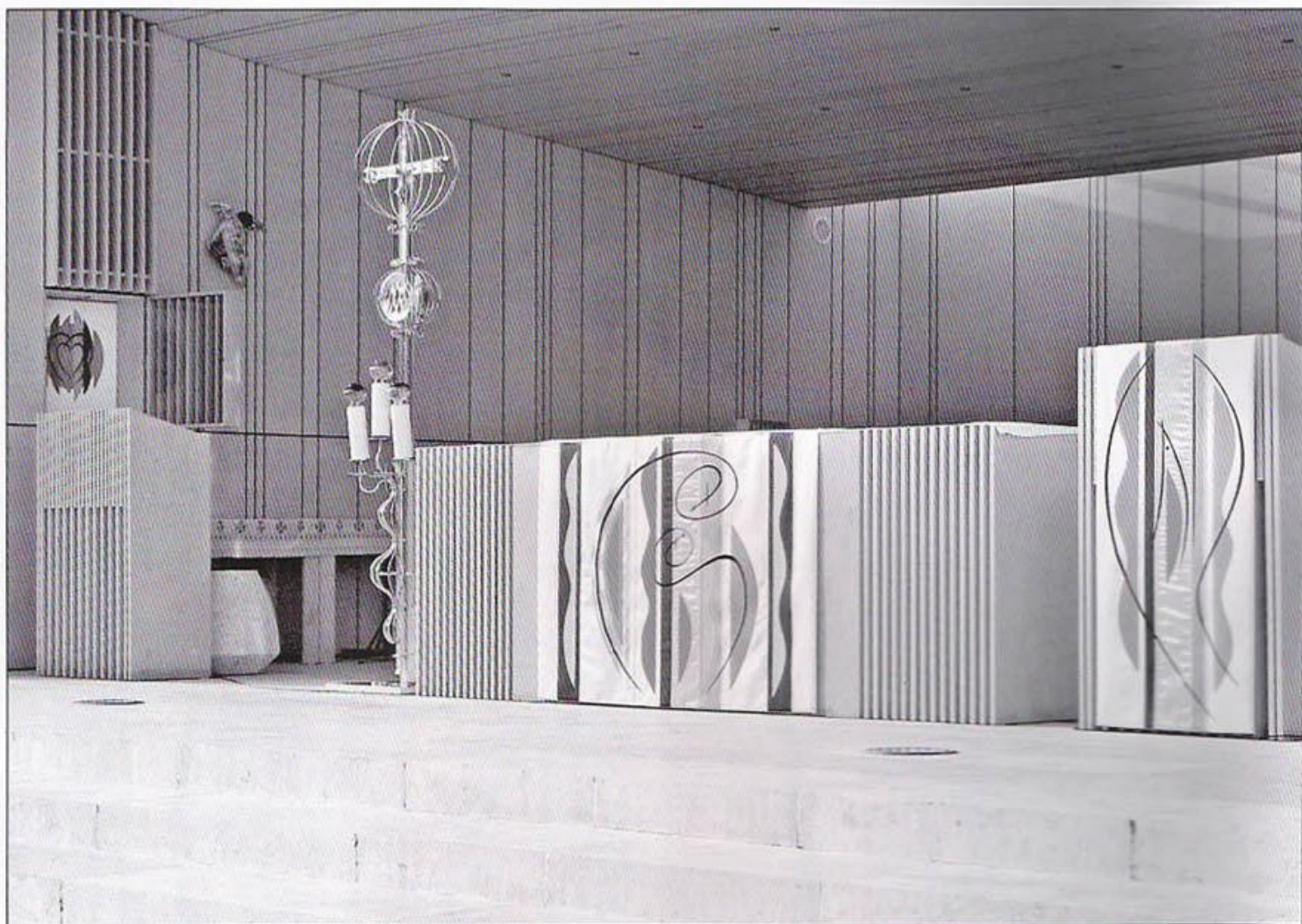
2011

LETO 45

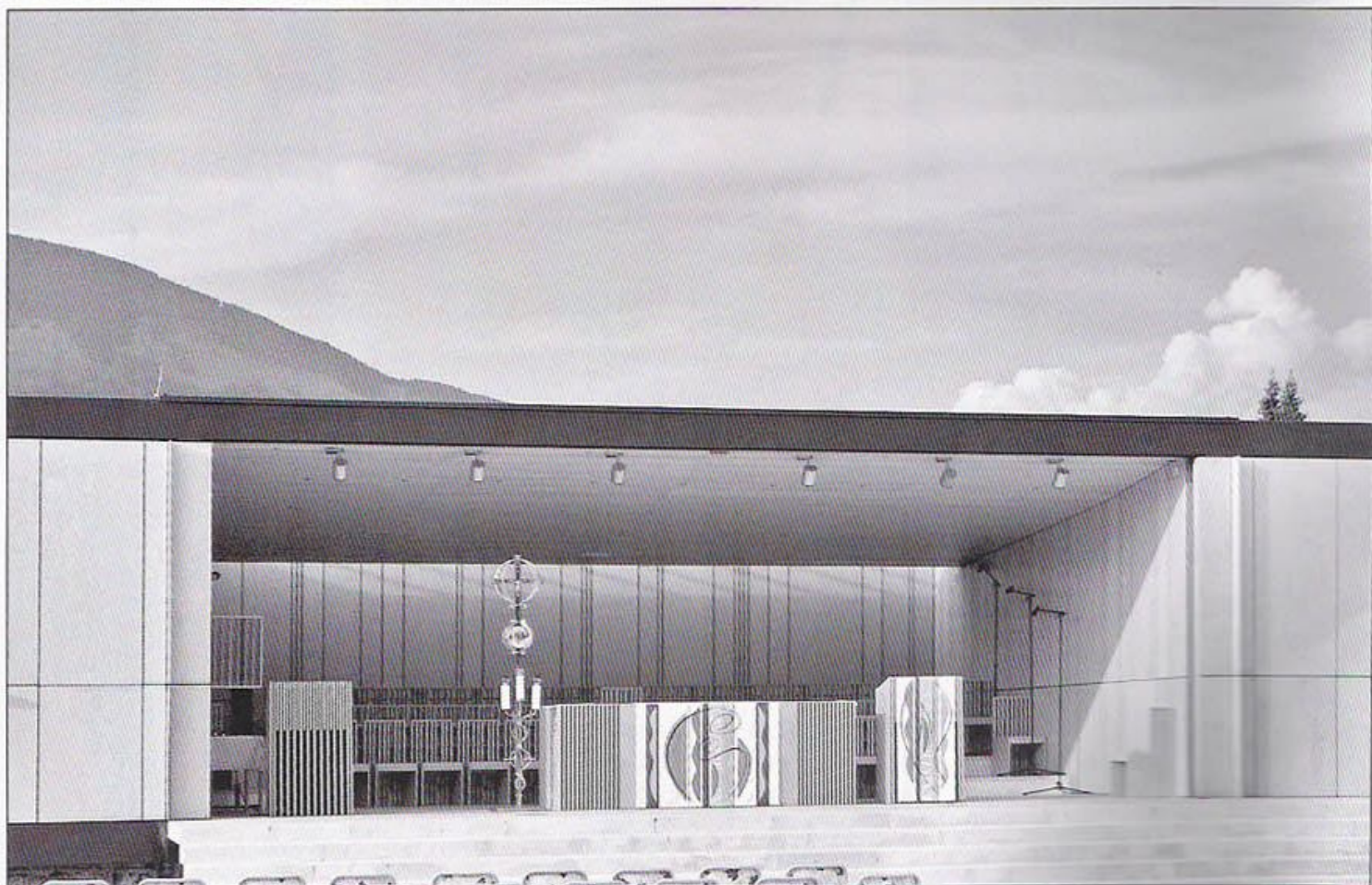
REVIJA ZA PASTORALNA VPRAŠANJA

Moč in nemoč bogoslužja

Pogled na zunanji oltar s tremi antependiji/paramenti (tabernakel, oltar, ambon), avtor Matej Metlikovič.
Arhitektura: Maruša Zorec in Martina Tepina. Foto: Miran Morano

Liturgični pomen umetnosti in vprašanje razmerja med lepoto in kičem

Matej Metlikovič, Ljubljana

Umetnost ne upodablja tega, kar vidimo, ampak stori, da nevidno postane vidno. (Paul Klee)

Liturgija in umetnost / umetnost kot liturgija

Beseda *liturgija* izvorno v grščini (*leitourgia*, *leit-ljudstvo + ergon* delo) pomeni *javno opravilo*, tudi skupno delo v dobro vseh, sodelovanje. *Krščanska liturgija* pa je *strukturiran obred*, t. i. *bogoslužje*, ki *ponavzočuje skrivnosti vere* – v prvi vrsti gre za *velikonočno skrivnost*, v kateri je (Kristus) »s svojo smrtjo uničil našo smrt in nam s svojim vstajenjem obnovil življenje« (Smolik, 7).

Izraz *liturgija* torej pomeni skupno delo, sodelovanje, tudi soustvarjanje. Če je udeležena na ustvarjalni način, ljudi tudi povezuje in zblizuje. In tako pričuje, da je medčloveška bližina močnejša od samote, ljubezen močnejša od tujosti in sovraštva, življenje močnejše od smrti in dobro močnejše od zla. In ne nazadnje, da je lepota močnejša od grdega.

V liturgiji namreč igra pomembno vlogo tudi *umetniška lepota*, ki nikakor ne pomeni le estetske dekoracije samega obreda, ampak ga tudi sooblikuje. Pomislimo samo na pomen glasbe v liturgiji, pa na vlogo arhitekture, kiparstva in slikarstva.

Umetnost je v svoji biti liturgična v najširšem pomenu besede: navdihuje, navdušuje, je dialoška in komunikativna. Preko doživetja oblikovanih form/dogodkov ponazarja/uprizarja dramo-misterij življenja in smrti, ljubezni in sovraštva, greha in odpuščanja, izgubljenosti in odrešenja. Gledalcu/poslušalcu daje možnost, da se sreča z izrazi pristne človeške izkušnje, prežetimi z lepoto; da živo začuti in izkusi, kako se zemeljsko, snovno, končno, časovno-prostorsko razpre globinskemu in vzvišenemu, nadčasovnemu, večnemu.

Doživetje lepote je hkrati doživetje ljubezni in svetega

O najvišjem in najglobljem ni mogoče govoriti v racionalnih pojmih, zato potrebujemo mite, metafo-

re. In umetniško govorico, ki odpira prostor zavesti za nekaj več, za transcendenco, za sveto.

Pesnik in mislec Octavio Paz vidi v *doživetju svetega človekovo izvorno občutenje, temeljno tako za umetniško ustvarjanje, za ljubezensko izkušnjo kot tudi za mistično doživetje*: »Človek je bitje, ki se čudi; in ko se čudi, upesnjuje, ljubi, pobožuje. Slehera ljubezen je razodetje, sunek, ki pretrese temelje jaza in nas napelje k izrekanju besed, ki niso zelo drugačne od tistih, ki jih uporablja mistik« (Paz, 112).

Pesniška beseda – v primerjavi s teološko – po Pazu »ni interpretacija, temveč razodetje našega izvornega stanja (...) je ritem, je podoba, ki v eni sapi upoveduje nasprotja, življenje in smrt« (Paz, 120). Ljubezen je hrepenenje, »stegovanje k nečemu, kar še ni navzoče« (Paz, 124). Pesniška (umetniška) izkušnja pa je »odpečatenje vrelcev biti (...) vseobsegajoče: življenje in smrt v enem samem hipu razžarjenosti« (Paz 128, 129).

Religiozna, pesniška in ljubezenska izkušnja imajo po Pazu skupen vir, njihove izraze pa je včasih nemogoče ločiti. Vzorčni primer za to je svetopi-semska Visoka pesem...

Umetnost kot integralna govorica

Umetnost je temeljna govorica človeške kulture in civilizacije, integralna komunikacija, ki od človeka do človeka, iz roda v rod posreduje živo človeško izkušnjo. Ki bolj *formira* kot *informira*, posreduje bolj občutja in izkušnje kot spoznanja in miselne konstrukte. Človek je danes, v času preobilja informacij, še posebej lačen takšnega stika: »Vsak dan nas obdaja toliko zvokov in slik, izpostavljeni smo vizualnim in zvočnim dražljajem, da je videti pravo sliko in prisluhniti zvoku srca in duše posebno doživetje«, je zapisala likovna kritičarka in pesnica Tatjana Pregel Kobe.

Ko doživljamo umetniško lepoto, se nas ta dotakne scela. »Znanje, ki ga daje lepota, ne temelji na pojmih«, vendar nam daje »občutek, da smo del življenja«, omogoča nam, »da se ga dotaknemo, ga okusimo, občutimo« (Ferrucci, 159).

Ker smo kot posamezniki in kot človeštvo v neprestanem gibanju in preobražanju, v rasti in padcih, je normalno in tudi nujno, da vsaka generacija, vsaka doba, tako kot tudi posamezni umetnik, razvija svoj način umetniškega izraza kot sredstva integralne medčloveške komunikacije. Ki po eni strani temelji, raste iz navdiha žive tradicije, po drugi pa iz osebe izvirajoče »notranje nuje« po umetniškem izrazu, kot je to skrivnostno duhovno gibalno umetnosti (pred natančno stotimi leti) poimenoval Vasilij Kandinski v svojem spisu O duhovnem v umetnosti. Umetniki so po Kandinskem kot preroki, ki v vsaki generaciji vedno znova iščejo izrazna sredstva, s katerimi bi ustrezno izrazili to, kar čutijo, da je treba povedati, upodobiti, uprizoriti. Tako na način novih tehnologij kot tudi novih duhovnih obzorij, pogledov oz. spoznanj, ki ustrezajo duhu in problematiki časa in prostora, pa tudi presežnemu, univerzalnemu navdihu.

Ko v zvezi z razvojem umetnosti govorim o *navdihu tradicije*, mislim na *tradicijo duhovnega v umetnosti*, kajti *duh je, ki oživlja, ne črka*, kakor je zapisal sveti Pavel. Tradicionalizem kot zunanje posnemanje formalnih rešitev preteklih dob nima dosti skupnega s pravo tradicijo tega, kar je resnično živega v delih preteklih obdobj. Je enostavno brez duše. Prav v nostalgicnem prisegnanju na »dobre stare čase« in izrazne oblike, ki jih je le-ta proizvedel, korenini tudi eden od vzrokov kiča v krščanski kulturi in liturgičnem prostoru.

Kakšna lepota sodi v liturgični prostor?

Umetnost je že od pradavnih časov temeljno povezana z *religioznim obredom, s kultom*. Od tod izvira tudi beseda *kultura*. V krščanskem *kultu/liturgiji gre* po eni strani za srečevanje s transcendentnim, presežnim, skrivnostnim, nedoumljivim stvarnikom, ki je neizrekljiva skrivnost, saj »nima niti oblike niti podobe«, kot piše sv. Janez od Križa, po drugi strani pa z učlovečenim Bogom, Jezusom iz evangelijev, ki mu ni tuje človeško pristno, polno in sočutno življenje, v ljubezni, prijateljstvu, veselju, konfliktih in žalosti s trpljenjem in smrtjo vred.

Zato je za prostor krščanske liturgije najustrežnejša tista umetnost, ki ji uspe uskladiti na eni strani abstraktno-nefigurativno strukturo likovnih form in simbolnih arhetipov, s katerimi ponazarjamo skrivnostno razsežnost kozmičnega in duhovno transcendentno božanskega, in na drugi figurativno pripoved o človeku in njegovem naravnem okolju.

Ta organski preplet abstraktnega in figurativnega, značilnega in kar nujnega za kvalitetno umetnost v krščanskem liturgičnem prostoru, so v moderni dobi uspešno udeležili npr. Marc Chagall, Henri Matisse, Le Corbusier, pri nas Plečnik in Stane Kregar. In s tem postavili dobre temelje za nadaljnji razvoj.

Lepota je več kot ilustrativna narativnost

Kako nas npr. prevzame mogočna gotska katedrala z barvito svetlobo vitrajev, sijočo sredi temnega, vertikalno usmerjenega prostora! Čeprav je na velikih barvnih oknih upodobljeno na stotine zgodb in prizorov, to za duhovno doživetje prostora sploh ni tako pomembno. Tudi baročna cerkev navdušuje najprej in predvsem z razgibanostjo in vzvalovanostjo arhitekturne, kiparske in slikarske oblikovane materije, oblite z razpršeno dnevno svetlobo. Šele potem skušamo razbrati pripovedi, ki nam jih posredujejo upodobitve na oltarjih, stenah in kupolah.

Ko slikar pripoveduje oziroma uprizarja svoje zgodbe, so le-te videti, kot da bi zrasle iz živega in uglašeno harmoničnega žarenja in valovanja barv in linij, prepletov svetlobe in senc, polnega in praznega prostora. To je tako imenovana *glasbena, »nepredmetna«* osnova likovne umetnosti oziroma njeno *polifono zvenenje*, kot je temu dejal Kandinski.

Narativna ilustrativnost, priljubljena v naših liturgičnih prostorih, ni ustvarjalno spodbujajoča. Zgolj informira in ne daje pravega estetskega niti duhovnega zadovoljstva. Duhovniki naročniki v želji, da bi bilo likovno delo v liturgičnem prostoru »razumljivo preprostemu človeku«, pogosto podcenjujejo svojo publiko, ki danes ni več neizobraženo in neinformirano ljudstvo. Namesto umetniške lepote v liturgični prostor radi »povabijo« na videz »razumljivi«, »neproblematični« in »varni«, po čnnavadi poučni in/ali sentimentalno posladkani kič. A pristna lepota ni »razumljiva« na prvi pogled. Pravi čar in izziv lepote (kot tudi resnice in dobrega) je prav v tem, da je *skrivnostna*, da se razodene le tistim, »ki imajo ušesa, da poslušajo« (Mr 4, 9) in oči, da vidijo. Odkrivajo jo postopoma, ustvarjalno, plast za plastjo. In zato more vedno znova vzbuditi naše čudenje/občudovanje.

Kič, lepota in umetnost

Če umetniška lepota oživlja mrtvo snov in hkrati poživlja človekovo bitje v celoti (telo, dušo, duha), pa

kič ustvarja lažni privid, iluzijo življenja. Je narcisoiden in hkrati neoseben, vsiljiv in lepljiv, gledalcu ne pušča svobode. V primerjavi z večplastno umetnostjo je kič enostranski in deluje ekshibicionistično. Agresiven je v svoji zahtevi po dokončnosti in zaključenosti. Ne trpi zmernosti in kritičnosti. Zahteva, da se mu verjame. Zato je tako značilen tudi za totalitarne družbe in sisteme. Je vizualni pendant ideologijam, pri katerih ne gre toliko za samo propagando nasproti tistim, ki so (še) neprepričani, ampak za užitek že prepričanih, da so »v posesti vse resnice«.

»Kiču manjka kreativne inventivnosti, je epigonski, lepoto zgolj simulira, njegov izraz pa je bolj ali manj stereotipen, tog, neživljenjski. V tehničnem oziru je nezahteven, v formalnem pa potraten v dražljajih in cenenih efektihi. V vsebinskem pogledu se nagiba v sentimentalnost in se dobrika nezahtevnemu okusu. Osnovna značilnost kiča je neiskrenost. Pomeni nadomestek izkušnje in ponarejenost občutkov« (A. Metlikovič).

A problematike kiča ne moremo opredeliti zgolj črno-belo, na manihejski način: na eni strani negativni kič, na drugi plemenita umetnost. Meja sicer je, a je zabrisana. Saj ima tudi kič razpon vse od grobega, nasilnega, diletantskega do bolj prefinjenega in virtuoznega. Pogost je tudi v sodobni kulturi in umetnosti. Tudi kot reakcija ali ironija na preveliko resnoba »prave umetnosti«.

Še tako nadarjenemu ali genialnemu ustvarjalcu ni vedno mogoče vzdrževati enako visoke ravni notranje intenzitete celostnega gledanja in ustvarjanja, saj tudi on lahko zapade v površna pretiravanja in enodimenzionalnost. Zato je zgrešeno meniti, da je kič pojav, ki se v celoti nahaja zunaj prave umetnosti. Pravijo celo, da je »kapljica kiča prisotna v vsaki umetnosti«, zato je kič pravzaprav latentni »notranji sovražnik umetnosti«.

Vendar se ustvarjalna moč umetnika meri tudi po tem, koliko je to skušnjavo premagal, presegel. »Med skrajnostma kičarskega in umetniškega izraza namreč obstaja cel niz vmesnih stopenj. Šele preko soočenja s slabim okusom se lahko pride do dobrega okusa; skozi niz primerjav, spopadov, nasprotovanj in obvladovanj slabega oz. slabšega okusa se moremo dvigniti k boljšemu.« (Ajda Metlikovič)

Obstaja pa še ena čer, na katero tudi naletimo v območju oblikovanja liturgičnega prostora. Čer izpovedno praznega, banalnega, navidezno »čistega«, sterilnega. Ko človek v strahu, da ne bi delal kiča, pristane na ravni neizrazite mlačnosti in povpreč-

nosti. V želji biti preprost ustvarja v resnici na stereotipen in konvencionalen način. Takšnemu početju botruje pomanjkanje kreativnega naboja, domišljije, umetniške volje in vizije, resnične »notranje nuje« po izrazu, kot bi temu dejal Kandinski.

Kakorkoli že, za doseganje pristnega umetniškega izraza je, v nasprotju s kičem, značilen predvsem izvir in iskren osebni pečat umetnika, kot tudi pečat dobe oz. duha časa; to pa bomo pri kiču zaman iskali.

Vzgoja za lepoto

Ob razmisleku o umetniški lepoti v liturgičnem prostoru in njenem razmerju do kiča se sprašujem, koliko pozornosti se v Cerkvi pravzaprav posveča izobraževanju o umetnosti, tudi sodobni, in vzgoji čuta za pristno lepo. Ob poudarjanju, da je Bog najvišja *resnica in dobro*, se rado pozablja, da je Bog tudi *lepota* – studenec življenja, ki očara, osvežuje, navdušuje – pa tudi pretresa.

Piero Ferrucci opozarja, kako pomembna je vključitev pristne lepote v naše življenje in kako destruktivno za nas je, ko ta lepota umanjka. Kako je tudi »dobro, ki ga je lepo zapustilo, osiromašeno in dolgočasno« (Ferrucci, 138). Moralizem, ki nas (več) ne navdušuje. Spodobnost, ki ne navdihuje ...

Religiji, ki ne zmore (več) navdihovati porajanja nove umetniške lepote, nekaj bistvenega manjka. Saj je lepota trdno vpeta v samo bit religioznega, seveda tudi krščanstva in judovstva: Biblija je namreč tudi umetniško, torej tudi estetsko izjemno pomenljiva knjiga. V kontekstu krščanstva pa je v dvatisočletni zgodovini nastal ogromen opus umetniške lepote, vključno z umetnostjo modernega in sodobnega časa. Se (še) zavedamo navdiha tega bogastva? Zakaj bi ga kalili s plehkim, izumetničnim kičem in mlačno banalnostjo?

Literatura:

- Marijan Smolik, *Liturgika*, Mohorjeva družba Celje, 1995.
 Vasilij Kandinski, *O duhovnem v umetnosti*, iz knjige *Od točke do slike*, prev. Marijan Tršar, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1985.
 Octavio Paz, *Branje in zrenje*, prev. Vesna Velkoverh Bukilica, Beletrina, Ljubljana, 2002.
 Piero Ferrucci, *Lepota in duša*, prev. Marta Kralj, Akademija za psihosintezo, Ljubljana, 2010.
 Tatjana Pregl Kobe, *Duhovni preplet barve, risbe, glasbe in poezije*, zapis v zloženci ob razstavi Mateja Metlikoviča v galeriji KRKA Novo mesto, 2010.
 Ajda Metlikovič, *Umetnost in kič*, maturitetna naloga iz filozofije, Gimnazija Jožeta Plečnika, Ljubljana, 2000.